

Edytorstwo źródeł XIX wieku – problemy teoretyczne i praktyka edytorska

Pod redakcją Jolanty Sikorskiej-Kuleszy

2.09.2016

J. Sikorska-Kulesza

Warszawa 2016

EDYTORSTWO ŹRÓDEŁ XIX I XX WIEKU – TEORIA I PRAKTYKA
Tom I

Recenzent

Dr hab. Tadeusz Epsztein, prof. Instytutu Historii PAN

Copyright by *Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego*

Publikacja sfinansowana ze środków przeznaczonych na działalność
statutową Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego

INSTYTUT
HISTORYCZNY
UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO

ISBN: 978-83-943652-2-6

Projekt okładki:
Paulina Popławska

Skład i łamanie:
Joanna Poroś-Głuchowska

Druk i oprawa:
Zakład Graficzny UW, zam. 646/2015

Aldona Prašmantaitė

Instytut Historii Litwy (Wilno)

Wydawnictwa źródeł proveniencji Kościoła rzymskokatolickiego z XIX wieku w ostatnim dwudziestoleciu na Litwie

Określenie „materiały proveniencji kościelnej” potraktowałam dość szerokim sensie, tj. odnosząc je nie tylko do dokumentów, które powstawały w wyniku bezpośredniej działalności instytucji kościelnych, ale i do materiałów powstałych z prywatnej inicjatywy osób duchownych, bowiem także w dziennikach, wspomnieniach, notatkach czy korespondencji prywatnej duchowieństwa przewijają się niekiedy wątki dotyczące tak nauki Kościoła, jak i jego dziejów. Materiały proveniencji kościelnej cechuje wielka różnorodność nie tylko pod względem formy i tematyki, ale również pod względem języka, w którym zostały napisane. Posługiwano się językiem polskim, litewskim, łacińskim, rosyjskim. Nieraz w tej samej grupie dokumentów, mających stanowić jedno wydawnictwo występują różne języki.

W wybranym do analizy okresie ostatniego dwudziestolecia chciałabym zaprezentować w ogólnych rysach pracę wydawniczą badaczy Litwy pod kątem jej organizacji, na wybranych przykładach wydawnictw przedstawić podstawowe zasady stosowane w litewskich edycjach źródeł proveniencji kościelnej i omówić je pod kątem merytorycznym.

Wydawanie źródeł proveniencji Kościoła rzymskokatolickiego na Litwie na stosunkowo szerszą skalę zaczęło się dopiero po odrodzeniu Republiki Litewskiej, czyli pod koniec zeszłego stulecia. Nie został jednak powołany żaden ośrodek, wokół którego koncentrowałoby się edytorstwo źródeł kościelnych i nic nie wskazuje na to, że coś takiego w najbliższym czasie powstanie. Co prawda, w 2007 roku grupa badaczy młodego

pokolenia założyła przy czasopiśmie¹ wydawanym przez Litewską Katolicką Akademię Nauk (Lietuvių katalikų mokslų akademija – LKMA) nowe wydawnictwo seryjne (jako serię „B”), poświęcone problematyce historii Kościoła i zadeklarowała, że na łamach tego periodyku, oprócz artykułów naukowych, będą publikowane również źródła historyczne. Jednak jak dotąd (do roku 2015 ukazało się drukiem 7 tematycznych tomów) dominują tam artykuły badawcze.

Zauważyć należy, że z powodu braku odrębnego centrum badawczego skupiającego edytorów, edycje źródłowe z XIX wieku – źródła proveniencji kościelnej nie stanowią wyjątku – powstają w ramach projektów promowanych w zasadzie przez dwa instytuty badawcze, mające swoje siedziby w Wilnie – Instytut Historii Litwy (Lietuvos istorijos institutas) oraz Instytut Litewskiej Literatury i Folkloru (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas). W tym ostatnim, pod koniec lat 80. XX w. został założony Zakład Badań nad Tekstami (Tekstologijos skyrius), którego celem jest naukowe (krytyczne) wydawanie spuścizny twórczej pisarzy Litwy oraz jej tekstologiczna analiza. Właśnie naukowcy filolodzy związani z tym Zakładem rozpoczęli pracę nad wielotomową edycją pism biskupa żmudzkiego Macieja Wołonczewskiego (Motiejus Valančius, 1801-1875) oraz biskupa sejneńskiego Antoniego Baranowskiego (Antanas Baranauskas, 1835-1902). Choć akcent w tych wydawnictwach kładzie się przede wszystkim na twórczość literacką wspomnianych hierarchów Kościoła, wydawane są też ich inne prace, które można zakwalifikować do kategorii materiałów proveniencji kościelnej.

Z kolei w Instytucie Historii Litwy przygotowaniem do druku dziewiętnastowiecznych źródeł kościelnych zajmują się badacze historii Kościoła tego okresu. Nie tworzą jednak osobnego zespołu edytorskiego. Warto podkreślić, iż podczas przygotowania edycji litewscy historycy zazwyczaj współpracują z językoznawcami, specjalistami od historii języka.

Z wydawnictw XIX-wiecznych źródeł proveniencji kościelnej wydanych w ostatnich dwóch dekadach na uwagę zasługuje przede wszystkim

¹ LKMA *Metraštis*, t. XXX/LCAS *Annuals*, vol. XXX. Serija B: *Bažnyčios istorijos studijos* Series B: [*Studies in Church History*], Vilnius 2007.

edycja *Listów pasterskich* bpa Wołonczewskiego. Została przygotowana przez historyka Vytautasa Merkysa i językoznawcę Birutę Vanagienę. Ukazała się w odrębnej pozycji książkowej jako jeden z tomów wydawanej przez Instytut Historii Litwy serii edycji źródeł „*Historiae Lituaniae Fontes Minores*”².

Biskup Maciej Wołonczewski wydał wśród hierarchów dziewiętnastowiecznej Litwy najwięcej listów pasterskich. Wyróżniał się również tym, że pisał je zarówno w języku polskim, jak i litewskim, przy czym zdecydowanie oddawał priorytet językowi litewskiemu. Niektóre z listów pasterskich tego wszechstronnie utalentowanego hierarchy były już wcześniej publikowane albo w celach popularyzatorskich, albo jako aneksy do opracowań o charakterze monograficznym, jednak nigdy dotąd nie były poddane systematyzacji i wydane w całości. Pod tym kątem wydawnictwo V. Merkysa jest pionierskie. Na dodatek, podczas przygotowywania do druku listów znajdujących się w obiegu naukowym, w wyniku kwerendy archiwalnej historyk odnalazł jeszcze sześć listów pasterskich dotąd nieznanym badaczom. Ostatecznie edycja zawiera trzydzieści pięć ogłoszonych listów i dwa projekty listów (jeden z tych projektów – w języku rosyjskim). Dominują listy w języku litewskim.

Edycja listów pasterskich bpa M. Wołonczewskiego została opatrzona wstępem, w którym edytor lakonicznie omówił poruszaną w nich tematykę, przeanalizował historiograficzne refleksje na temat ich autorstwa, podał zasady, którymi kierował się podczas pracy nad przygotowaniem edycji. Wydawnictwo jest adresowane do historyków i filologów. Przypuszczać należy, że ze względu na wartość listów nie tylko dla badań historycznych, ale i literackich oraz językowych, edytor wybrał jako formę przekazu tekstu faksymile dokumentów, tj. skany (niezależnie od tego, czy są to druki, czy rękopisy, które dominują), a obok faksymile listów w języku litewskim umieścił ich transkrypcję (dokonała tego językoznawczyni B. Vanagienė według zasad współczesnego języka litewskiego), natomiast obok skanów listów polskojęzycznych umieścił jedynie ich tłumaczenie na litewski. Transkrypcja lub tłumaczenie są opublikowane obok odpowiadającego im faksymile. Ponieważ jakość

² M. Valančius, *Ganytojiški laiškai*, do druku przygotowali Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė [w:] *Historiae Lituaniae Fontes Minores*, t. 2, Vilnius 2000.

faksymile oryginałów jest wystarczająca do odczytu, ewentualni badacze pisowni dominującej w kancelarii biskupa żmudzkiego, czy językoznawcy analizujący kwestie historii języka, również będą mogli z tej edycji listów pasterskich korzystać.

Edycja nie zawiera żadnych komentarzy w formie przypisów, natomiast każdy list jest opatrzony dosyć rozbudowaną legendą. W niej w sposób zwięzły przedstawione zostały okoliczności powstania konkretnego listu, wskazane sygnatury wszystkich jego odpisów archiwalnych znalezionych w trakcie kwerendy, w przypadku wcześniejszego druku listu czy to we fragmentach czy w całości - wskazówki bibliograficzne. Legenda zawiera więc maksimum informacji szczególnie wartościowej dla ewentualnego badacza historii edycji listów pasterskich. Językiem wydawnictwa jest język litewski, a zatem i wstęp, oraz legendy dokumentów są w języku litewskim. Publikacja została opatrzona krótką adnotacją w języku angielskim, przetłumaczono także na angielski spis treści, jednak to zdecydowanie za mało, żeby korzystać z niej bez znajomości języka litewskiego.

Wśród analizowanych wydawnictw źródeł proveniencji kościelnej wyróżnia się również edycja unikalnego kompendium dokumentów powstałych w kancelarii bpa sejneńskiego Antoniego Baranowskiego. Wiadomo, że kiedy w 1897 r. Baranowski został biskupem sejneńskim (ze stolicą biskupią w Sejnach), diecezja pod względem etnicznym była mieszana: litewska i polska. Biskup Baranowski jako pierwszy z hierarchów Kościoła podczas swego ingresu przemawiał do wiernych w obu językach, po polsku oraz po litewsku, i jako ordynariusz zalecał duchowieństwu, by w kazaniach i śpiewach posługiwali się obu językami. Z inicjatywy nowego ordynariusza został przygotowany i rozesłany do parafii kwestionariusz złożony z 13 punktów, z których każdy obejmował kilka bardziej szczegółowych pytań. Właśnie te dokumenty (kwestionariusz i odpowiedzi), przechowywane w Archiwum Diecezjalnym w Łomży, wydał historyk Algimantas Katilius w edycji zatytułowanej *Ankieta biskupa Antoniego Baranowskiego dla duchowieństwa z 1898 r.*³ Na podstawie opublikowanych materiałów można powiedzieć, że większość proboszczów starała się

³ *Vyskupo Antano Baranausko anketa dvasininkams (1898 m.)*, do druku przygotował Algimantas Katilius, Vilnius 2013.

udzielić jak najbardziej szczegółowych odpowiedzi. Dzięki temu powstał - również z perspektywy czasu - w wielu aspektach wartościowy zbiór dokumentów, zawierający unikalne informacje o sytuacji życia religijnego pod koniec XIX wieku w parafiach diecezji sejneńskiej. Choć pytania kwestionariusza dotyczyły przede wszystkim spraw liturgicznych, to prawie przy każdym z nich zwraca się uwagę także na kwestię języka. Np. w punkcie o relikwiach, obok pytań o to jakie relikwie znajdują się w kościele, kiedy się je wystawia i co się wówczas śpiewa lub odmawia, proszono o odpowiedź, w jakim języku te śpiewy są wykonywane (s. 63). Opublikowane zostały 67 odpowiedzi z 65 parafii, tj. wszystkie, które udało się odnaleźć (w tym czasie diecezja liczyła ok. 120 parafii). Można zatem, na podstawie odpowiedzi, zaryzykować nakreślenie mapy językowej prawie połowy diecezji.

Edytor zachował oryginalną formę zapisu zarówno kwestionariusza, jak i odpowiedzi na pytania - od zwięzłego tekstu po tabele. Tekst kwestionariusza oraz odpowiedzi zostały wydane w całości. Ponieważ kwestionariusz był w języku polskim, zapewne dlatego nawet proboszczowie parafii zamieszkałych przez ludność litewską odpowiedzieli w języku polskim. Wszystkie źródła zostały przetłumaczone na język litewski, ale edycja składa się z dwóch odrębnych części - jednej w oryginalnym języku źródeł (tj. po polsku) i drugiej, czyli ich tłumaczeń na litewski.

Zasady stosowane podczas przygotowania źródeł do druku edytor omówił we Wstępie (s. 7-10). Kierował się wskazówkami polskich instrukcji wydawniczych - pod redakcją Kazimierza Lepszego oraz projektu instrukcji dla źródeł XIX i XX wieku autorstwa Ireneusza Ichnatowicza. Jednak zalecenia instrukcji zastosowano z dosyć dużymi od niej odstępstwami. I tak, tekst został zmodernizowany, jak każda instrukcja, ale pozostawiono interpunkcję taką, jaka występuje w rękopisie. Skrótów, oprócz pewnej grupy najczęściej stosowanych, zostały rozwiązane. Tekst jest opatrzony w przypisy rzeczowe (*dalykiniai*) oraz tekstowe (*archeografiniai*). Instrukcja, jak wiadomo, zaleca przy oznaczeniu kategorii przypisów różnego rodzaju odsyłacze - literowe dla przypisów tekstowych, cyfrowe dla rzeczowych. W omawianej edycji odsyłaczami literowymi edytor oznaczył wyodrębnione „stałe uwagi”. Zastosował litery a, b oraz x-x dla oznaczenia: litera „a” oznacza obdarty tekst rękopisu, litera „b” - że słowo czy wyraz w takiej postaci występuje w rękopisie, a „x-x”

– to słowa w rękopisie napisane ponad wierszem⁴. Natomiast występujące w rękopisie skreślenia słowa/słów odznaczone zostały za pomocą przypisów cyfrowych, choć ze względu na ich charakter jak najbardziej należą do tekstowych. Pozostaje więc pytanie, czy wprowadzenie kategorii „stałe uwagi” naprawdę było konieczne.

Na uwagę zasługują rozbudowane przypisy rzeczowe, przygotowane w dużym stopniu w oparciu o materiały archiwalne oraz zawierające dość obszernie dane biograficzne duchownych. Występują one tylko w części edycji, zawierającej tłumaczenie materiałów na język litewski. Również przypisy tekstowe, oznaczone literami (a, b oraz x-x), choć dotyczą autentyku polskiego znajdują się tylko w części litewskiej. Językiem wydawnictwa, a więc i komentarzy, jest język litewski.

Edycja, oprócz części wstępnej, obejmuje podstawowe informacje o wydanych archiwaliach oraz zasady ich druku, zawiera obszerny artykuł edytora poświęcony problematyce języka używanego w parafiach diecezji sejneńskiej na przełomie XIX i XX stulecia. Zamieszczono również streszczenie w języku angielskim i polskim, indeks osobowy i miejscowości, spis skrótów. Jeżeli publikowanie indeksów oraz wspomnianych spisów nie budzi żadnych wątpliwości jako niezbędny element każdej naukowej edycji, to publikacja artykułu, poświęconego analizie kwestii języka w nabożeństwie paraliturgicznym w oparciu o dalej drukowany materiał, należy do spraw, nad którymi można dyskutować.

Tematyka wydawanych źródeł kościelnych została znacznie wzbogacona dzięki wydaniu tekstów kazań księdza wileńskiej diecezji kanonika wileńskiej kapituły katedralnej Silvestrasa Gimžauskasa (1845-1897), który wszedł do historii Litwy drugiej połowy XIX wieku nie tylko jako obdarzony oratorskim talentem kaznodzieja, świętny mówca, poeta i tłumacz, ale również jako wybitna postać litewskiego ruchu narodowego, jeden z organizatorów księgonostwa i aktywny działacz ruchu trzeźwości. Edycja jego kazań, przygotowana przez filologów Pauliusa Subačiusa i Renatę Taučiūtę, naukowców związanych z Uniwersytetem Wileńskim i Litewską Katolicką Akademią Nauk, ukazała się

⁴ A. Katilius, *Įvadas* [Wstęp] [w:] *Vyskupo Antano Baranausko anketa ....*, s. 9.

w ramach promowanego przez Instytut Historii Litwy projektu wydawnictwa źródeł proveniencji kościelnej z XIX wieku⁵.

Podstawą wydawnictwa są autografy rękopisów kazań w języku litewskim, przechowywane w zasobie Działu Rękopiśmiennego Uniwersytetu Wileńskiego. Teksty nie są datowane, ale edytorom udało się ustalić, że obejmują okres prawie dwudziestu lat – od końca lat 70. XIX w. do śmierci autora⁶, czyli reprezentują całość jego posługi kapłańskiej.

W obszernej, szczegółowej nocie wydawniczej (*Komentarai*) Paulius Subačius, omawiając zasady edycji podkreśla, że celem edytorów było przygotowanie zbioru dzieł ks. S. Gimžauskasa na podstawie jedyne, jak można sądzić, zachowanego źródła. Powstało ono jako zbiór autografów ks. S. Gimžauskasa, oprawionych przez niezidentyfikowaną osobę (lub osoby) według przypadkowej kolejności w jeden tom, który teraz stanowi odrębną sygnaturę w zasobie Działu Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Tom zawiera 1146 stron rękopisu. Jest to jeden z największych znanych zbiorów autoryzowanych kazań oraz katechez w języku litewskim (s. IX). Według badacza celem edycji było przedstawienie tradycji i rozwoju kazań w języku litewskim przez odzwierciedlenie charakterystycznych cech kaznodziejstwa księdza kanonika, nie zaś przedstawienie całości jego zachowanej pisemnej spuścizny czy laboratorium przygotowania kazań. Przypuszczać należy, że z tego powodu zrezygnowano z druku nielicznych kazań w języku polskim (edytorzy odnotowali dwa), znajdujących się w archiwum.

Priorytetem było, według edytora, sporządzenie krytycznej edycji zorientowanej na czytanie literackie (s. 518). Prawdopodobnie dlatego zmodernizowano do pewnego stopnia ortografię, tj. grafemy i diagrafy występujące w autografie, które już nie funkcjonują we współczesnym języku litewskim zastąpiono obecnymi znakami, np. cz - č, ł - l etc. (s. 521). Wprowadzona przez edytorów modernizacja tekstu została odzwierciedlona w przypisach tekstowych, określanych mianem „aparatu analizy tekstu”. Edytorzy zastosowali w tych przypisach łacińskie skróty. Ich roz-

⁵ S. Gimžauskas, *Pamokslai* [Kazania], do druku przygotowali Paulius Subačius, Renata Taučiūtė, Vilnius 2010.

⁶ Śmierć na zawsze związała Gimžauskasa z Warszawą, dokąd latem 1897 r. przyjechał na leczenie choroby kamicy. Wiadomo, że zmarł pod koniec września tego samego roku, miejsce pochowania nie jest znane.

wiązania podane w formie odrębnego spisu pod tytułem „Tekstologinio aparato santrumpos” (Skróty aparatu tekstologicznego, s. 2) dostarcza badaczom, którzy nie znają języka litewskiego, swego rodzaju klucz, za pomocą którego można zrozumieć treść przypisów.

Publikacja zawiera znajdujące się w tomie rękopiśmiennym całe kazania, spójne ich fragmenty, oraz rozbudowane bruliony czy szkice, co w całości stanowi 99 pism (s. X). Według edytorów publikacja obejmuje ok. 65% całości zbioru rękopiśmiennego znajdującego się pod tą sygnaturą.

Językiem edycji jest język litewski, a więc i wstęp (tu m.in. sylwetka autora kazań), indeksy, słownik słów, które wyszły z użycia, są po litewsku. Obszerna nota wydawnicza składa się z trzech części. Pierwsza dotyczy wszelkich możliwych informacji o źródle - od szczegółowego omówienia struktury rękopisu do przedstawienia spisu osób, które z niego korzystały w bibliotece, w drugiej - analizuje się język kazań i pisownię, w trzeciej - szczegółowo przedstawione są zasady przygotowania edycji, stosowania takich a nie innych kryteriów. Tak więc komentarz również odzwierciedla laboratorium pracy nad edycją. Edycja została opatrzona adnotowanym indeksem, tj. podaje się w nim krótkie informacje o osobach, miejscowościach i obiektach, które zostały włączone do indeksu.

Wydawnictwo to edytorzy adresują do dość szerokiego kręgu badaczy: do historyków kultury i literatury oraz do zainteresowanych problematyką retoryki i homiletyki. Choć nie da się zanegować wartości edycji dla historii kaznodziejstwa na Litwie (dla historyków Kościoła jest to równie ważna pozycja jak dla językoznawców), to badacz przystępujący do analizy kaznodziejstwa pod kątem historycznym, będzie musiał sięgnąć do rękopisu, choćby z powodu odnotowanych przez edytorów paru kazań w języku polskim, znajdujących się w tej spuściźnie.

Dzienniki oraz wspomnienia osób duchownych ze względów na ich specyfikę mogą być traktowane jako odrębna grupa źródeł proveniencji kościelnej. W zależności od statusu ich autora w hierarchii kościelnej, nieraz zawierają wiele wiadomości na temat działalności wewnętrznej różnych instytucji Kościoła, informacje na temat życia religijnego czy historycznych szczegółów dotyczących konkretnych parafii. Zauważyć należy, że są one wartościowym źródłem nie tylko dla badaczy problematyki Kościoła, ale też zawierają cenne szczegóły istotne dla badaczy historii świeckiej, np. życia kulturalnego. W XIX wieku w tej kategorii źródeł

zdecydowanie dominuje język polski, ale już w drugiej połowie wieku pojawiają się dzienniki i wspomnienia pisane także po litewsku. Właśnie w języku litewskim pod koniec XIX wieku pisał swój dziennik ks. Povilas Januševičius (1866-1948), ówczesny alumn wyższej szkoły teologicznej Rzymskokatolickiej Duchownej Akademii w Petersburgu, później profesor seminarium diecezjalnego w Kownie, językoznawca, autor podręczników ortografii litewskiej. Autograf dziennika obejmującego lata jego studiów (1895-1898) znajduje się w Archiwum Kurii Archidiecezji Kowieńskiej. Do druku przygotowała dziennik Vilma Žaltauskaitė, historyk Instytutu Historii Litwy, wydało wydawnictwo tegoż Instytutu⁷.

Rękopis jest wartościowy jako źródło odzwierciedlające życie codzienne alumnów Akademii oraz jako zabytek językowy. Z tego powodu zapewne zastosowano metodę transliteracji, a do edycji została dołączona dyskietka z zapisem kopii całego autografu. Edytorka podkreśliła, że starano się zachować autentyczność struktury graficznej tekstu, zachowane zostały również wszelkiego rodzaju błędy: opuszczenie litery czy jej odwrócenie w tym samym słowie, nie mówiąc już o pisaniu słów wielką literą w środku zdania czy jego rozpoczęcia małą. Takie same zasady dotyczą występujących w tekście słów i zwrotów w języku polskim, rosyjskim oraz łacińskim.

Przypisy do źródła edytorka zróżnicowała na „lingwistyczne” oraz „historyczne”, ale ich numeracja w edycji jest ciągła. Przypisy pod nazwą „historyczne” (rzeczowe), często przygotowane w oparciu o archiwalia, nie tylko służą wyjaśnieniu, np. osób czy wydarzeń, ale grają rolę jakby dodatkowego, szerszego kontekstu. Dzięki dokładnym wskazówkom archiwalnym i bibliograficznym są wartościową informacją przydatną w dalszych badaniach. Edycja opatrzona jest w indeksy, spisy skrótów stosowanych zarówno przez autora jak i przez edytorkę, spis literatury i archiwaliów wykorzystanych do opracowania komentarzy. Odrębną część edycji stanowi naukowy artykuł pióra językoznawcy Jurgity Venckienė, poświęcony analizie języka pisemnego autora publikowanego dziennika. Stosunkowo obszerne oparte na źródłach opracowanie edytorki o życiu

⁷ P. Januševičius, *Visokių atsitikimų sąrašas 1895-1898* [Lista różnych zdarzeń 1895-1898], do druku przygotowała Vilma Žaltauskaitė [w:] *Bibliotheca Archivum Lithuaniaicum*, t. 5, Vilnius 2004.

i działalności ks. P. Januševičiusa stanowi także naukowy artykuł. Edycja więc, oprócz niezbędnych elementów, jakie winna zawierać publikacja źródłowa, opatrzona została jeszcze w dwa artykuły badawcze.

Znakomitym uzupełnieniem edycji dziennika jest wydanie przez tę samą badaczkę - w formie odrębnej książki - zdjęć kolekcjonowanych przez księdza prałata, przechowywanych w albumie do fotografii (znajduje się w zasobie Archiwum Kurii Arcybiskupstwa Kowieńskiego)⁸. Zdjęcie każdej osoby, która została zidentyfikowana edytorka opatrzyła w biogram. Biogramy te, napisane w oparciu o źródła, są nie tylko bazą danych o losach i zainteresowaniu osób na fotografiach, ale stanowią też solidną podstawę do dalszych badań nad duchowieństwem jako grupą społeczną. W osobnym artykule, na podstawie albumu P. Januševičiusa, edytorka rozważa temat fotografii w życiu codziennym osoby duchownej na przełomie XIX i XX wieku oraz podaje charakterystykę wydawanego albumu⁹. Publikacja obejmuje wszystkie zamieszczone w nim zdjęcia (76), awersy i rewersy, w postaci wysokiej jakości skanów. Na odwrocie większości fotografii znajdują się napisy w różnych językach - informacje o pracowni fotograficznej, gdzie wykonano zdjęcie, dedykacje. Zostały one przez edytkę w ramach możliwości odczytane oraz rozszyfrowane, a ich tekst, niezależnie od języka, podobnie jak tekst dziennika, został oddany przez literalne przepisanie. Językiem wydawnictwa jest, co oczywiste, litewski. Edycja ma krótkie streszczenie w języku angielskim (s. 52-54), siłą rzeczy nie dotyczy ono biogramów.

Pod szyldem wydzielonej kategorii źródeł - dzienniki, wspomnienia osób duchownych - znajdują się również pozycje, wydane przez autorkę tego artykułu, historyka - Aldonę Prašmantaitė. Najważniejsze to kompendium notatek biskupa żmudzkiego Macieja Wołonczewskiego¹⁰. Cechą specyficzną tych notatek jest m.in. systematyzacja pod kątem tematycznym dokonana przez samego autora. Biskup korzystał z odrębnych zeszytów różnego formatu. Dominującym wątkiem jest historia Kościoła:

⁸ *Prelato Povilo Januševičiaus fotografijų kolekcija, albumas nr. 7* [Album nr 7 fotografii prałata Povilasa Januševičiusa], do druku przygotowała Vilma Žaltauskaitė, Vilnius 2010.

⁹ V. Žaltauskaitė, *Apie „daiktus lagamine“ arba fotografija dvasininko gyvenimo XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje* [w:] *Prelato Povilo Januševičiaus...*, s. 9-45.

¹⁰ M. Valančius, *Namų užrašai*, do druku przygotowała Aldona Prašmantaitė, Vilnius 2003.

ła: sprawy historii Kościoła powszechnego i lokalnego, sytuacja Kościoła na terenie imperium rosyjskiego i oczywiście sprawy powstania i rozwoju poszczególnych parafii oraz klasztorów na terenie diecezji żmudzkiej, wiadomości na temat pastorałnej działalności tak ordynariuszów, jak i duchowieństwa niższych szczebli w hierarchii.

Edycja została oparta na spuściźnie rękopiśmiennej biskupa, która znajduje się w zbiorach rękopiśmiennych największych bibliotek Litwy, w bibliotece im. Wróblewskich Akademii Nauk Litwy, Uniwersytetu Wileńskiego oraz Litewskiej Biblioteki Narodowej im. Martynasa Mažvydasa. Część z tych materiałów rękopiśmiennych, których zresztą sam biskup nie miał zamiaru drukować, była znana badaczom - m.in. korzystał z nich wybitny znawca epoki, wyżej wspomniany historyk V. Merkys, który nie tylko wydał omówione tu listy pasterskie, ale jest autorem obszernego studium monograficznego o biskupie Wołonczewskim¹¹. Niektóre, np. „Diariusz zdrowia mego”, zostały znalezione podczas kwerendy, a jedynie rękopis pod tytułem oryginału „Pamiętnik domowy” funkcjonował w postaci tłumaczenia na język litewski od lat międzywojennych¹². Podkreślić należy, że biskup swoje notatki, które określał mianem pamiętnika domowego, pisał po polsku. Ponieważ nie tylko powoływał się, ale i niekiedy przytaczał w całości czy w formie obszernego cytatu dokumenty Stolicy Apostolskiej, notatki zawierają również teksty łacińskie. Na uwagę zasługuje dosyć wymowny szczegół, że choć biskup powołuje się, a i bywa, że i przytacza dokumenty instytucji rządowych imperium rosyjskiego, podaje je przetłumaczone na polski, a po rosyjsku zapisuje czasem nazwę, ewentualnie jej fragment. Przystępując do edycji tych, pod wielu względami unikalnych, materiałów postanowiono obok oryginału dać tłumaczenie na język litewski, drukując wersję litewską równoległe z oryginalnym tekstem na każdej stronie. Tekst oryginału - tak polskiego, jak łacińskiego - został przygotowany z zastosowaniem polskiej instrukcji wydawniczej, tj. zmodernizowano pisownię, ale zachowując cechy epoki oraz regionu, a także charakterystyczne elementy

¹¹ V. Merkys, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškojo*, Vilnius 1999.

¹² M. Valančius, *Pastabos pačiam sau, iš lenkiškios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pradžioje* J. Tumas, Klaipėda 1929.

stylu piszącego. Część polska została przygotowana z pomocą konsultacji historyka Jana Jurkiewicza, profesora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, który przejrzał całość tekstów polskich. Teksty łańskie do druku przygotowała Eugenija Ulčinaitė, profesor Uniwersytetu Wileńskiego. Tekst oryginału został opatrzony przypisami tekstowymi, a tłumaczenie - przypisami rzeczowymi. Wszystkie komentarze są naturalnie w języku litewskim, jedynie indeksy, w których z uwagi na język oryginału, nazwiska i nazwy miejscowości zapisane są po polsku, a obok zamieszczono ich odpowiedniki w języku litewskim. Szczegółowo omówione zostały zasady przygotowania oryginału do druku¹³. Trzeba przyznać, że pożyteczne byłoby przynajmniej streszczenie w innym języku¹⁴, zwłaszcza że we wstępie i w osobnym artykule omówiona została geneza rękopisów, historia ich przechowywania, charakterystyczne ich cechy¹⁵.

Jednak centrum wydawania spuścizny bpa Wołonczewskiego, w tym i jego dzieła o historii Kościoła na Żmudzi, stał się nie Instytut Historii Litwy, a Instytut Litewskiej Literatury i Folkloru. Tutaj, z inicjatywy filologa, historyka literatury Vytautasa Vanagasa wydany w 2001 roku, pierwszy tom pism Wołonczewskiego zaowocował sześciotomową (zob. Aneks), jak dotąd, edycją utworów biskupa żmudzkiego. Podkreślić należy, że jeżeli w osobistych zapiskach biskup posługiwał się językiem polskim, również niektóre listy pasterskie pisał po polsku, to jego spuścizna literacka w całości jest pisana po litewsku. Większość utworów wydano drukiem jeszcze za życia biskupa, niektóre z nich były wznawiane również w XX wieku. Dlatego też podstawą edycji, według określenia Vanagasa „źródłem tekstologicznym”, stały się pierwsze wydania oraz autografy Wołonczewskiego. Żeby zachować wartość historyczną drukowanych tekstów i zarazem ułatwić współczesnemu czytelnikowi lekturę, zdecydowano się na uwspółcześnienie języka (modernizacji

¹³ J. Jurkiewicz, A. Prašmantaitė, *Teksto parengimo principai* [w:] *Namų užrašai* s. XXV-XXIX.

¹⁴ Przypuszczać należy, że przede wszystkim ze względu na wartość merytoryczną tej edycji, została ona nie tylko zauważona przez polskich historyków, ale i wyróżniona nagrodą „Przeglądu Wschodniego” w kategorii edycji źródeł w 2004 roku, zob: *Nagroda Przeglądu Wschodniego. XV-ta edycja jubileuszowa. 1993-2007* [album], „Przegląd Wschodni” 2008.

¹⁵ A. Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus „Namų užrašai“* [w:] Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, s. IX-XXIV.

dokonała językoznawczyni Birutė Vanagienė). Tekst zmodernizowany podaje się równoległe do tekstu, na którym została oparta edycja. W uwagach redakcyjnych, które opublikowane zostały w pierwszym tomie *Pism*, edytor przedstawił historię wydawniczą utworów Macieja Wołonczewskiego, omówił wybrane zasady redagowania oraz komentowania tekstów, podkreślając, że będą one stosowane dla całej edycji¹⁶. Przewidywano wtedy, że edycja pism Wołonczewskiego będzie zawierała kilkanaście tomów. Zamierzano opublikować całość spuścizny biskupa żmudzkiego, tj. nie tylko utwory beletrystyczne czy hagiograficzne, pisma katechetyczne oraz teologiczne, ale i zapiski prywatne, listy, korespondencje.

Każdy tekst w *Pismach* opatrzony jest w komentarze o charakterze bibliograficznym, a niekiedy biograficznym o występujących osobach. Charakter tych informacji upoważnia do wniosku, że komentarze są często oparte na materiałach archiwalnych, co stanowi solidną bazę dla dalszych badań. Oprócz utworów literackich i hagiograficznych, do już wydanych tomów *Pism* została włączona, napisana przez biskupa po litewsku, historia biskupstwa żmudzkiego¹⁷, której pierwsze wydanie ukazało się w połowie XIX wieku¹⁸. Nie ulega wątpliwości, że kontynuowanie prac nad opublikowaniem całości spuścizny biskupa żmudzkiego będzie wymagało przede wszystkim czasochłonnej kwerendy archiwalnej w różnych placówkach, wyszukania materiałów, które były przygotowane w kancelarii biskupa i nieraz przez niego podpisywane, oraz jego korespondencji prywatnej. Mając na uwadze, że te dokumenty pod względem językowym nie są jednolite, przypuszczać należy, że trzeba będzie na nowo przejrzeć ustalone dla wydawnictwa *Pism* zasady edycji.

Historię biskupstwa żmudzkiego pióra Macieja Wołonczewskiego

¹⁶ *Redacinės pastabos* [w:] Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, Vilnius 2001, s. 799-802.

¹⁷ M. Valančius, *Raštai*, t. 6: *Žemaičių vyskupystė*, do druku przygotowali Vytautas Vanagas, Birutė Vanagienė, Vytautas Merkys (komentarze), Vilnius 2013.

¹⁸ [Motiejus Valančius], *Žemajtiu wiskupiste*, aprasze k. Motiejus Wolonczewskis, Wilniuj: spaustuwieje Juozapa Zawadzki, 1848; Pod koniec XIX wieku dzieło zostało przetłumaczone na język polski, zob: *Biskupstwo żmudzkie*, opisał Maciej Wołonczewski; z żmujdz[kiego] na pol[ski] przeł[ożył] i niektóre przypisy historyczne dodał M. Hryszkiewicz; z przedm[ową] Stanisława Smolki, Kraków 1898.

znacznie pod względem merytorycznym uzupełnia dzieło Vincentasa Juzumasa (1819-1901), kanonika honorowego katedry żmudzkiej. Napisał pod koniec XIX wieku po polsku, pod tytułem „Opisanie dawnej diecezji miednickiej”, pozostawało w rękopisie (w Archiwum Archidiecezji Warszawskiej) do 2013 r. Przypuszczać należy, że z powodu dużej objętości rękopisu zrezygnowano z przygotowania do druku autentyku – zostało opublikowane jedynie tłumaczenie na język litewski. Edytor tekstu (i zarazem tłumacz), historyk sztuki Mindaugas Paknys deklaruje, że celem publikacji było umożliwienie czytelnikowi zapoznanie się z historią biskupstwa pióra Juzumasa, a nie jej analiza¹⁹. Prawdopodobnie takie podejście spowodowało ograniczenie przypisów do minimum. Tekst przetłumaczonego źródła poprzedza artykuł Paknysa o życiu i działalności Vincentasa Juzumasa, charakterystyka rękopisu pod kątem merytorycznym i technicznym, przedstawia również zasady wydawnicze. Edycja opatrzona została w indeksy osobowe oraz miejscowości. W każdym egzemplarzu książki znajduje się dyskietka ze sfotografowanym (w całości) rękopisem, co udostępnia oryginał, jednak czy będzie możliwe odczytanie go w kolejnych dziesięcioleciach, czas pokaże.

Rekapitułując - wydawane przez litewskich naukowców w ostatnim dwudziestoleciu dziewiętnastowieczne źródła proveniencji Kościoła rzymskokatolickiego cechuje różnorodność proveniencyjna i tematyczna – są wydawane zarówno teksty powstałe w rezultacie działalności Kościoła jako instytucji, jak też prace związane z bezpośrednimi obowiązkami służby duchownej oraz powstałe na skutek indywidualnych zainteresowań duchowieństwa.

Wolno wnioskować, że brak koordynacji poczynań edytorskich powoduje brak jednolitych zasad przy edycji źródeł, w tym również kościelnych, z omawianego okresu. Ze względu na brak litewskiej instrukcji wydawniczej, teksty, szczególnie w języku polskim, z reguły są opracowywane z powołaniem się na polskie instrukcje. Zazwyczaj jednak z dużymi od nich odstępstwami.

Wśród edytorów źródeł proveniencji kościelnej nie ma jednolitego

¹⁹ M. Paknys, *Vincento Juzumo Žemaičių vyskupijos aprašymas (1899)* [w:] Vincentas Juzumas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas*, s. 11-22.

podejścia ani do sposobu oraz stopnia analizy do druku przygotowanego tekstu, opatrzenia go w odpowiedniego rodzaju przypisy (wielka różnorodność funkcjonuje nawet w określeniu nazw przypisów), ani tym bardziej do kwestii modernizacji tekstu. W omawianym okresie dominują edycje, w których tekst poddaje się modernizacji w różnym stopniu, jednak z uwagi na to, iż ostatnio szeregi zwolenników transliteracji rosną, nie da się odrzucić opcji, że proporcje w tej dziedzinie ulegną zmianom.

Historycy podczas przygotowania edycji źródłowej zazwyczaj współpracują z językoznawcami w dziedzinie opracowania tekstu. Coraz więcej edycji proveniencji kościelnej przygotowują filolodzy, którzy stawiają akcent przede wszystkim na badania tekstologiczne. Takie edycje zawierają zazwyczaj obszerne, wyczerpujące przypisy tekstowe i językoznawcze, występujące pod określeniem komentarze w formie odrębnej części publikacji.

Przygotowywane przez litewskich edytorów edycje źródeł kościelnych z XIX wieku, gdy autentyk jest w innym języku niż litewski, z reguły są opatrywane dodatkowo tłumaczeniem tekstu na litewski, który traktuje się jako integralną część wydawnictwa.

Edycja źródłowa nieraz łączona jest z obszernym czy mniej obszernym opracowaniem nad wybranym aspektem (aspektami) publikowanego źródła. A więc maksyma, iż publikacje źródłowe przygotowuje się po to, aby ułatwić pisanie prac badawczych, nie zaś po to, by je zastąpić, daleko nie zawsze jest przestrzegana.

Aneks

Spis wybranych wydawnictw źródłowych proveniencji Kościoła rzymskokatolickiego z XIX wieku w historiografii litewskiej z lat 1995-2014

Baranauskas Antanas, *Raštai* [Pisma], t. 1: *Poezija* [Poezja], do druku przygotowali Marius Daškus, Regina Mikšytė, Vilnius: Baltos lankos, 1995, 607 s.

Baranauskas Antanas, *Raštai*, [Pisma] [t.] 7/1: *Dienoraštis. Laiškai įvairiems adresatams* [Dziennik. Listy do różnych osób], do druku przygotowali Marius Daškus, Regina Mikšytė, Vilnius: Vilspa, 2003, 423 s.

Baranauskas Antanas, *Raštai* [Pisma], [t.] 4: *Homiletika, arba Mokslas šventosios iškalbos* [Homiletyka czyli Nauka o świętym krasomówstwie], do druku przygotował Marius Daškus, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, 384 s.

Baranauskas Antanas, *Raštai* [Pisma], [t.] 5/1: *Šventojo Rašto vertimas* [Tłumaczenie Pisma Świętego], do druku przygotowali: Ilona Čiužauskaitė, Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, 548 s.

Baranauskas Antanas, *Raštai* [Pisma], [t.] 7/2: *Laiškai Hugo Weberiui ir Aleksandriui Dambrauskui* [Listy do Hugo Webera i Aleksandrasa Dambrauskasa], do druku przygotowali Marius Daškus, Regina Mikšytė, Rita Šepetytė, Bonifacas Stundžia, Vilnius: Baltos lankos, 2009, 628 s.

Baranauskas Antanas, *Raštai* [Pisma], [t.] 5/2: *Šventojo Rašto vertimas* [Tłumaczenie Pisma świętego], do druku przygotowała Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, 548 s.

Gimžauskas Silvestras, *Pamokslai* [Kazania], do druku przygotowała Paulius Subačius, Renata Taučiūtė, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010, 610 s.

Januševičius Povilas, *Visokių atsitikimų sąrašas 1895-1898* [Lista różnych zdarzeń 1895-1898], do druku przygotowała Vilma Žaltauskaitė, in: *Bibliotheca Archivum Lithuanicum*, t. 5, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, 314 s.

Juzumas Vincentas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas* [Opisanie dawnej diecezji miednickiej], do druku przygotował Mindaugas Paknys, Varniai: Žemaičių vyskupystės muziejus, 2013, 1078 s.

Krasinskis Adomas Stanislovas, *Atsiminimai* [Wspomnienia], do druku przygotowała Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, 254 s.

Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai [Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa. Rys biograficzny], do druku przygotowała Ieva Šenavičienė, in: *Historiae Lituaniae Fontes Minores*, t. 7, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012.

Prelato Povilo Januševičiaus fotografijų kolekcija, albumas nr. 7 [Album nr 7 fotografii prałata Povilasa Januševičiusa], do druku przygotowała Vilma Žaltauskaitė, Vilnius: Mintis, 2010, 247 s.

Valančius Motiejus, *Ganytojiški laiškai* [Pisma pasterskie], do druku przygotowali Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, in: *Historiae Lituaniae Fontes Minores*, t. 2, Vilnius: Ara, 2000, 215 s.

Valančius Motiejus, *Namų užrašai* [Notatki domowe], do druku przygotowała Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 933 s.

Valančius Motiejus, *Raštai* [Pisma], t. 1: *Vaikų knygelė. Paaugusių žmonių knygelė. Palangos Juzė. Pasakojimas Antano tretininko. Bičiuliai. Budrys ir jo priepuoliai. Dievobaimingas vaikiukas. Patarlės žemaičių* [Książeczka dzieci. Książeczka ludzi dorosłych. Juze z Połągi. Opowiadanie Antoniego, tercjarza. Budrys i jego ataki. Bogobojny dzieciak. Przysłowie żmudzkie], do druku przygotowali Vytautas Vanagas, Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, 830 s.

Valančius Motiejus, *Raštai* [Pisma], t. 2: *Žyvatai šventųjų* [Żywoty świętych], do druku przygotowali Vytautas Vanagas, Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, 826 s.

Valančius Motiejus, *Raštai* [Pisma], t. 3: *Istorija šventa Senojo Įstatymo. Gyvenimas Švenčiausios Marijos Panos. žyvatas Jėzaus Kristaus Viešpaties mūsų. Pradžia ir išsiplėtimas katalikų tikėjimo* [Historia święta Prawa Starego. Życie Najświętej Marii Panny. Żywót Jezusa Chrystusa Pana naszego. Początek i rozprzestrzenie wiary katolickiej], do druku przygotowali Vytautas Vanagas, Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 1027 s.

Valančius Motiejus, *Raštai* [Pisma], t. 4: *Visos Pasalmės šv. Dovydo kara-*

liaus [Wszystkie psalmy św. Dawida], do druku przygotowali Vytautas Vanagas, Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 703 s.

Valančius Motiejus, *Raštai* [Pisma], t. 5: *Mokslas Rymo katalikų. Apie brostvas su įstatymais trečiojo zokano švento Dominiko* [Nauka katolików rzymskich. O bractwach z ustawami Trzeciego Zakonu świętego Dominika], do druku przygotowali Vytautas Vanagas, Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 659 s.

Valančius Motiejus, *Raštai* [Pisma], t. 6: *Žemaičių vyskupystė* [Biskupstwo żmudzkie], do druku przygotowali Vytautas Vanagas, Birutė Vanagienė, Vytautas Merkys (komentarze), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, 688 s.

Vyskupo Antano Baranausko anketa dvasininkams (1898 m.) [Kwestionariusz bpa Antoniusza Baranowskiego dla duchowieństwa, r. 1898], do druku przygotował Algimantas Katilius, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, 815 s.